

מדיניות

תביעה ומענה

גאת אורי אבנרי

אמנם מורכבת ההיסטוריה מדברי ימיהן של תרבויות (או "חברות", בסי טוינבי) אולם אין גורל אכזרי, עיוור: החברה אינה נולדת במקרה, ואין עליה למות. אמנם, עד כה מתו כל החברות האנושיות, אולם אפשר ללמוד את סיבת מותן, כשם שרופא לומד את מחלתם של בני-אדם. בעזרת ידיעה זו אפשר להציל את חיי חברת המערב.

מה החוק השולט על עמים ומרחבים, המוליד וההורג חברות?

שפלת אפראטיה*, המורכבת כיום ממדבריות סהרה וערב, היתה בימי קדם מכוסה צמחיה. אוכליסייה פרימיטיבית חיתה בה ברוחה ושפע. לפתע נעלם העשב. המדבר הסתער על שטיח המרעה. בפני בני השפלה עמדה תביעת הגורל: למצוא מוצא או להימחק.

היו שנדדו דרומה, לארצות הטרופיות הנוחות, שוב לא השאירו חותם על כמת ההיסטוריה. היו שעברו לחיי בדווים דלים, נדדו ממקום למקום. נשארו חסרי חשיבות היסטורית. אולם היו שהתקבצו לתת מענה גדול לתביעה. הם הצטופפו בביצות הנילוס, שיתפו פעולה כדי לרתום את כוחות הנהר למחיתם, הקימו מגגון נהדר של השקאה. לצורך זה היו זקוקים לארגון חברתי, לחוקים, לשלטון. הם המליכו עליהם את פרעה.

כך נולדה התרבות הראשונה, החברה הראשונה: החברה המצרית. יוצריה נתנו מענה לתביעה היסטורית. המענה יצר תביעות חדשות, שתבעו מענים חדשים. כך שרשרת אינסופית של תביעה-מענה-תביעה-מענה-תביעה עלתה החברה של מצרים — עד שבאה תביעה אחת אשר החברה המצרית לא מצאה לו מענה. כך נהרגה.

בסך הכל מבחין טוינבי בעשרים ואחת חברות אנושיות שונות מאז שחיו ההיסטוריונים, לפני ששת אלפים שנה, ועד היום. רשימה זו כוללת, בין השאר, את החברה הסורית (ליתר דיוק: הסוראית) אשר יש ראל הקדומה היתה חלק ממנה; את חברות ערב ואיראן; את החברה המוסלמית.

האחרונה ברשימה היא החברה המערבית, החזיקה את אירופה המערבית ואמריקה ה-צפונית, ושכשבו מבחינה טכנית את העולם כולו. בשלב מסוים של התפתחותה היו לידה חברה זו שורה של אומות, כצורת-התארגנות שהתאימה לתקופה חולפת, מענה לתביעה היסטורית זמנית. אולם עתה, כשיש צורך חיוני ביצירת מדינה עולמית, כמענה לתביעה כלכלית, רוחנית וצבאית חדשה, מסרעות האומות להתפתחות. הן גורמות למלחמות-רצח קטלניות, וצפויה סכנה כי חברת המערב תאבד את עצמה לדעה כמו חברות קודמות.

יהודה: אל אחר

בעיני טוינבי, היהודים בפזורה אינם אומה, אינם שייכים לשום חברה קיימת. הם שריד "מאובן" של התרבות הסורית, שגתעה לפני אלפים וחמש מאות שנה.

יהודה וישראל תרמו לחברה זו הישג אדיר: תפיסת האל היחיד. זאת הייתה הצורה בה נתנו בני ישראל הקדומים מענה רוחני על התביעה התומרית של ארצם, שהייתה ארץ גבעות ואדמה צחיחה, ארץ של עבודה מפרכת וחיים חומריים דלים — בניגוד לשפלת שלשת העשירה, אשר בניה לא יצרו שום תרבות.

בני יהודה חדלו להיות עם גורמלי עם חורבן ירושלים בידי אשור. החורבן הציג תביעה, וקרבתויות מצאי מענה מיוחד: הם הפכו ליהודים, עדה דתית שאינה זקוקה לשום מולדת, יכולה להתקיים בכל מקום, מקימה לעצמה בכל ארץ גטו רוחני.

עדה זו חיתה את חייה עד שהחברה המערבית יצרה את האומות המודרניות. אומות אלה לא יכלו לסבול בקרבן גטו דתי זה, והן הגיבו ברדיפות האיומות שהגיעו לשיאן בפשעי הנאצים. היהודים ענו לתביעה היסטורית זו באמצעות הציונות. כך גרם, בעיני טוינבי, פשע לפשע: היהודים הנרדפים באו לארץ-ישראל, וגרשו ממנה את בני הארץ החפיים-מפשע, שהם למעשה בני הכנענים והישראלים הקדומים אשר התביללו בתרבות האיטלאם וקיבלו את שפת ערב ודתה.

המשה הצעירים והצעירות אשר יצאו לפני שנה וחצי לדרך אל החורבות האדומות של פטרה, לא הקריבו את חייהם מתוך סקרנות. משהו עמוק יותר משך אותם אל ההרפתקה והמתח: התאוה להבין את המסתורין של בתי-המקדש התצובים בסלע; את הסוד של עיר זו, שהיתה פעם מרכז של תרבות גדולה ומגשגת, בית לחיים שוקקים ויצירה תוססת, ושוב אינה כיום אלא אוסף של עתיקות.

תאונה דומה עלתה בלבו של הגבר שעמד ליד חלון הקרון של האוריינט-אקספרס, הרכבת החוצה את אירופה מקושטא עד התעלה הבריטית. האיש התעורר בבוקר, עת עברה הרכבת על הגשר מעל לנהר מאריצה. משך היום דהרה על פני גוף היסטורי, מולדתם של קיסרים ואגדות. בערב חלש האיש דף נייר, רשם עליו שורה של שאלות, שעתידות היו לשמש יסוד לאחד הספרים הגדולים של כל התקופות.

היום היה יום שבת, ה-17 בספטמבר, 1921. האיש היה אנגלי צעיר בשם ארנולד טוינבי. השאלה שהטרידה את מחשבתו, והמרחפת על פני יצירת-הענק אשר ספרה האחרון יצא לאור לפני כמה שבועות: מה גורם ללידתן ולשקיעתן של תרבויות אנוש?

שפונלר: תורת היאוש

עוד לפני חמשים שנה לא היתה שאלה כזאת עולה על רוחו של איש. ההיסטוריה נראתה לכל המומחים כשרשרת הגיונית, המורכבת משלוש חוליות (תקופה עתיקה, ימי-הביניים, התקופה החדשה) המתמשכת לעבר מטרה ברורה.

היתה זאת תפיסה אימפטימית: ישנה עליה מתמדת ובלתי-ימנעת, לקראת האידיאל הסופי והטוב: קידמה אנושית בצורה זו או אחרת — המדינה הסרת-המעמדות של מארס, נצחון-המוכשר-ביותר בנוסח דארט-וויק, מצב של שפע טכני בנוסח הליברליזם. הראשון ששבר אופטימיות זו היה מורה גרמני בשם אוטואלד שפונלר. הקידמה היא אשליה, הכריזו בבזו. הרומאים בנו כבישים ברחבי העולם הנודע, קיימו משטר מגובש של חוק וסדר. אולם למחרת שקיעתם התימוט החוק, הכבישים כוסו עשב, המסחר הפורה נעלם כלא היה, רמת-החיה ירדה.

למחרת שקיעת התרבות הכבלית התפוררה שיטת-ההשקאה הנהדרת שהפכה את ארס-נהריים לגן-עדן. תרבות רוחנית וחומרית עצומה פנתה את מקומה לטוכות-החומר של פלאחים מרודים. מה קרה? גילה שפונלר באינוואיציה גאונית: ההיסטוריה האנושית מורכבת מדברי ימיהן של תרבויות, שכל אחת מהן היא יחידה עצמאית ימוגדת. תרבות כזאת דומה לבן-אדם: היא נולדת, מתבגרת, מזדקנת ומתה. יש לה תקופת-חיים קבועה, כאלף שנה.

כזאת היא תרבות המערב, שגולדה בממלכת הפראנקים של קארל הגדול והשוקעת עתה לעינינו, כמערבולת של מלחמות-עולם. כך היתה התרבות העתיקה, שגולדה ביוון ומתה ברומא. כך היתה התרבות של קידמת-אסיה, שגולדה עם בניאי ישראל ושקעה בקיסרות האיטלאם. לפי שפונלר אין העדה היהודית הנוכחית אלא שריד נטול-גשמה של תרבות מתה זו, ממש כמו הפלאחים הדוברים ערבית.

כמו לאדם, יש לכל תרבות גשמה משלה, אפי משלה. גשמה זו משותפת לכל העמים שהם שותפים לתרבות זו. יכולה תרבות אחת להשפיע על רעותה, החיה בצדה או הבאה אחריה. אולם אין תרבות אחת יכולה למסור את גשמתה לשניה, כשם שאין אדם מוסר את גשמתו לזולתו. המסקנה של שפונלר היא פסימית, בדומה לאנחת קוהלת: "הבל הבלים, הכל הבל ותרבות עולה ושוקעת, יצירת-פאר הופכת לעיי-חרבות, אין מנוס מגזירת הגורל האכזרי.

שפונלר מת זמן קצר אחרי עלייתו של היטלר, שהיה שנוא עליו, למרות שתורת-היאוש שלו עזרה לפלס את הדרך לניהיליון הנאצי. במוחו היה משוכנע שנובואתו התקיימה — המערב שוקע, ועל חורבתי תעלה תרבות חדשה — הרוסית.

הנילוס: תשובה למדבר

ארנולד טוינבי הוא ירושו של שפונלר, אולם הוא השכיל ממלמדו. הוא קיבל את הנחות היסוד של קודמו, אולם פנה לכיוון אחר לגמרי. תורתו של שפונלר היתה מצע-שלי-יאוש. תורתו של טוינבי היא מצע-שלי-קרב.

בעיני יהודים ארנולד טוינבי הוא אנטישמי. הוא מכחיש את קיומה של אומה יהודית בפזורה. והוא רואה בצינות כובש זר שהשתלט בכוח על ארצם של אחרים. זוהי השקפה מרגיזה. אולם היא גם מעוררת לחשבה. כי טוינבי הוא אחד מענקי-הרוח של דור זה, גדול היסטוריונים של התקופה. לדבריו יש משקל מסביב לכדור הארץ. והם עשויים לזרוע זרע באדמה הצחיחה של המחשבה הישראלית

* אפראטיה: שם כולל למרחבי אפריקה ואסיה.